

IVANA KATARINČIĆ
Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

ZAGREBAČKE PLESNE ZABAVE S KRAJA 18. I TIJEKOM 19. STOLJEĆA

Autorica pokušava smjestiti plesna događanja i plesne zabave u društveni kontekst zagrebačkog devetnaestog stoljeća. U razdoblju velikih političkih previranja predstavlja njihovu ulogu i utjecaj na zagrebačka društvena zbivanja te nastoji otkriti prve plesne prostore i okolnosti njihova održavanja.

Ključne riječi: ples, plesne zabave, Zagreb

Pojava društvenog plesa u Europi vezana je uz rast većih europskih gradova i uvjetovana razvojem trgovine i obrta. Društveni su, odnosno gradski plesovi u Zagreb stigli iz europskih gradova, ostavljajući prve poznate tragove u 18. stoljeće, dok u 19. stoljeću mijenjaju svoj oblik i značaj.

Kakvi su i koji plesovi 19. stoljeća bili u Zagrebu, kada su se plesali, u povodu kojih događanja, koliko često su se izvodili te kakva je bila njihova uloga u zagrebačkom društvu, pitanja su koja će se provlačiti kroz ovaj tekst.

Počela sam iščitavati ponajprije *Narodne novine*¹ i njihov književni prilog *Danicu*,² a literatura me uputila i ka drugima. Pokazalo se da dnevne novine 19. stoljeća obiluju oglasima koji obavještavaju o vremenu, mjestu i povodu održavanja nekog plesa te izvještajima iz kojih se može iščitavati brojnost prisutnih i imenovanje osoba na plesu, raspored i plesovi koji su se plesali pa čak i atmosfera koja je vladala u plesnim dvoranama. Plesovi s

¹ Pokrenute su u Zagrebu 1835. pod nazivom *Novine horvatske*, od 1836. do 1843. nose naziv *Ilirske narodne novine*, a od 1843. zbog zabrane ilirskog imena postaju *Narodne novine*. Kao službeni list RH izlaze i danas ([S.n.] 1997:160).

² *Danica* je književni list koji je kao tjedni prilog *Novina horvatskih* počeo izlaziti 1835. S kulturnoprosvjetnom nakanom pokrenuo ga je i uređivao Ljudevit Gaj. Poslije su kao urednici djelovali Dragutin Rakovac, Vjekoslav Babukić, Dimitrija Demeter, Bogoslav Šulek te Stanko Vraz. Atribut "horvatsko, slavonska, dalmatinska" odnosno "ilirska" mijenja 1836., 1843. i 1848. Bila je medij jezične standardizacije i kulturnopolitičke integracije. Izlazila je u Zagrebu 1835.- 1849., 1853., 1862.-1967. ([S.n.] 1996:234).

kraja 18. stoljeća zabilježeni su samo usputno ili se kratko spominju uglavnom u kronikama koje opisuju zagrebački život i običaje. Kao osnovnim izvorom služila sam se, dakle, dnevnim novinama 19. stoljeća. Metodi povijesnog istraživanja plesa tek predstoji razdoblje razvitka i konačnog konkretiziranja.

Hrvatske su zemlje s kraja 18. i tijekom 19. stoljeća teritorijalno razjedinjene i pod velikim su političkim, a onda neminovno i društvenim utjecajem Budima, Beča i Praga. S druge pak strane, mladi intelektualci, školujući se na europskim sveučilištima, šire utjecaje slavenskih zemalja i njihovih zajedničkih političkih ideja. U takvom se ozračju budi nacionalna svijest, sve se više vrednuje domaće i narodno te u cijeloj situaciji važnu ulogu preuzimaju i zagrebačka plesna događanja.

Zagrebački plesni prostori

Neki veseli grad, taj naš stari Zagreb i neki veseli ljudi, naše bake i djedovi. Na sve strane druženja, zabave, igre, plesovi... (Milčec 1989:[bez pag.]).

Jačanjem plemićkih i velikaških obitelji polovicom 18. stoljeća, pisani tragovi upućuju da se u Zagrebu plesalo ponajviše u plemićkim gornjogradskim aristokratskim palačama. Osim u kućama zagrebačkih plemića, plesalo se i kod gradskog suca Krajačića, u Banskim dvorima na Markovu trgu pa čak i kod biskupa na Kaptolu. Grofica Maria rođena Stubenberg, supruga banskog namjesnika Ludviga Erdödyja, priređivala je sredinom 18. st. krabuljne plesove (Premerl 1974:139). Podaci u kronici *Annuae* Baltazara Adama Krčelića govore da je prve poznate pokladne zabave i krabuljne plesove priređivala grofica Tereza Batthyány već 1754. godine. Međutim, Krčelić je prve plesove okarakterizirao "hramom razblude" i gnijezdom nemorala. Opisujući "žive slike",³ koje su u 18. stoljeću bile sastavnim dijelom plesnih zabava, kritizira "razvrat" i raskalašenost "gdje se čovjek igrao sa ženama, uvlačeći svoje noge među njihove, tako da su se njegove noge nalazile među nogama žena, i to jedna noga između nogu jedne žene, a druga između nogu druge" (Krčelić 1952:129-130). Franjo Bučar, opisujući svakidašnji život i običaje starog Zagreba, bilježi da su kućne zabave i plesove u svojim plemićkim kućama priređivali grof Ljudevit Vranyczany na Zrinjskom trgu, njegov brat barun Vladimir Vranyczany-Dobrinović u svojoj palači na uglu

³ Žive su slike nijemi i nepomični kazališni izvodi bez glazbene pratnje, predstavljani u palačama plemića, na pozornici i drugim javnim prostorima, uglavnom mitološke tematike. (Definicija je preuzeta sa predavanja akademika Nikole Batušića, održanog 16. 6. 2005. u Hrvatskom povijesnom muzeju u sklopu niza predavanja na temu *Život u palači od 1764. do 2004. godine*).

Berislavićeve i Gajeve, Vladimir Halaper pl. Sigetski u ulici Vatroslava Lisinskog i drugi (usp. Milčec 1989:16).

Budući da su plesne zabave bile novost u tadašnjem društvenom i zabavnom životu Zagreba, nailazile su na razne otpore, osude i kritike te su prolazile, kao i svaka novost, proces bržeg ili sporijeg prihvatanja. Međutim, plesne zabave ubrzo postaju moda i mjesto gdje su vladajući zagrebački slojevi provodili svoj društveni život. Kroničar Dragutin Hirc bilježi da je krajem 18. stoljeća, u želji da bude "spektabilis, svatko čeznuo za redutom ili u kazalište" (Hirc 1987:100).

Građani su pak posjećivali vlastite "purgarske plesove" koji su se održavali u gostionicama i kavanama. Iz podataka o plaćanju općinskih pristojbi za te priredbe doznajemo da je u jednoj pokladnoj sezoni oko godine 1780. u više gostionica održano nekoliko "balova" sa stotinama posjetitelja. Spominje se da su takve priredbe održavane u gostionici koju je na središnjem donjogradskom trgu Harmici držao u vlasništvu barun Magdalenić (Karaman i Kampuš 1994:146). S južne strane zagrebačke Harmice bilo je više krčmi u kojima se "jelo i pilo dan i noć, plesalo, pjevalo, uz bajs i cilik gusala, halabučilo se, a došlo je često i do šaka, jer je bilo u krčmama i sumnjivih osoba i zagrebački panduri imali su tu više posla, nego u cijelom Zagrebu. Nije se plesalo po podu, već po nabitij zemlji" (Hirc 1987:138).

Do ilirskog pokreta, kada se staleži više povezuju, plesne su se zabave održavale pretežno zasebno, odnosno posebno za građanstvo i posebno za plemstvo. Mijo Krešić u svojoj *Autobiografiji* piše da je "aristokracija u Zagrebu svoje zabave isključivo za sebe imala u neznatnih prostorijah, a građanstvo se istom u novo sagradjenoj strieljani, u maloj dvorani i neuglednih pobočnih sobicah bez dovoljnog komforta sastajalo. Prije nije imao Zagreb lokaliteta do dvorane 'Hajde de problemus' u Kaptolu i 'Paradeisl' u Jurjevskoj ulici, kasnije u redutnoj dvorani u kazalištu" (Krešić 1898:69). U organiziranju karnevalskih svečanosti isticao se zagrebački kavanar Pley, koji je organizirao plesove i za plemstvo i za građanstvo. Godine 1786. zakupio je veliku dvoranu palače Vojković (u Matoševoj ulici 9) za "otmjene plesove", a dvoranu općinske vijećnice za zabavu pučana. Ukupno je Pley te sezone održao 30 priredbi koje je posjetilo oko dvije i pol tisuće gostiju (Karaman i Kampuš 1994:146).

Plesovi su se u Zagrebu priređivali poglavito u pokladno vrijeme. Društveni život zagrebačkih građana krajem 18. st., izvan prigodnih odnosno pokladnih blagdana, odvijao se uglavnom u domaćoj, kućnoj atmosferi, u prijateljskim i obiteljskim krugovima. Pokladni su mjeseci bili prilično hladni pa je za održavanje plesnih zabava bio potreban odgovarajući plesni prostor. Nisu, naime, postojala prikladna javna mjesta gdje bi se ondašnji Zagrepčani mogli u svoje slobodno vrijeme sastajati, razgovarati i zabavljati (Ladović 1974:127). Problem prostora počeo se rješavati krajem 18. st. i za plemićke

krugove i za kazališne družine koje su u Zagrebu djelovale od 1780. do 1860. i suočavale se s istim problemom (Batušić 1974:108).

U Basaričkovoj 4 nalazila se gradska pivovara. Nekoliko godina prije dolaska njemačkih družina pivovara je znatno proširena i potpuno sazidana. U glavnoj gostinjskoj sobi priređivali su se plesovi. O tome su sačuvani dokumenti iz 1790. godine kada su dozvolu za javne plesove molili Augustin Schnepf i Josip Mohović, a godine 1828. objavljen je u zagrebačkom *Intelligenzblattu* (br. 2 od 12. siječnja 1828.) ovaj oglas:

Plesna obavijest. Sutra, u nedjelju, 13. i u srijedu 16. siječnja 1828., a zatim svake nedjelje i srijede, sve do konca poklada, održavat će se u ovdašnjoj gradskoj pivovari plesne zabave. Nadalje i u Maksimiru će biti priređeno nekoliko društvenih plesova, zbog čega potpisani uljudno poziva, očekujući i ugodno se nadajući obilnu posjetu. Potpisani neće ništa propustiti da svoje vrlo poštovane goste na najbolji način posluži.

Kad je samostan klarisa u Opatičkoj ulici (danas Muzej grada Zagreba) poslije ukinuća opatičkog reda sv. Klare (1782.) prešao u gradske ruke, uređena je u njemu prva javna kazališna dvorana u Zagrebu u kojoj su se priređivali plesovi i održavale predstave (Cindrić 1969:26-27). Podigavši 1796. veliku palaču u Demetrovoj 1, grof Ante Pejačević uređio je u njoj i plesnu dvoranu s pozornicom i gledalištem (Premerl 1974:139). Nije bila odmah useljiva jer je bila vlažna, ali grof je sljedeće godine ishodio odobrenje za javnu uporabu, što je bilo proslavljeno svečanim plesom u redutnoj dvorani (Cindrić 1969:33). Nakon smrti grofa Pejačevića njegova je udovica Barbara, rođ. Drašković, palaču prodala Ivanu Emilijanu barunu Kulmeru, a 1807. godine novi vlasnik kazališta postaje grof Antun Amadé de Varkonyi.⁴ Grof Amadé je dao kazalištu ime, a Maksimilijan Vrhovac položio je potreban iznos (Cindrić 1969:35). U toj su se dvorani do početka 1830-ih godina redovito održavale plesne zabave i kazališne predstave putujućih njemačkih družina (Karaman i Kampuš 1994:180). Međutim, Amadeovo je kazalište uskoro postalo neprikladno za sve veće kazališne pothvate i premaleno za velike plesne zabave. Zadnje vijesti o djelovanju Amadeova kazališta nalazimo u *Intelligenzblattu*, prilogu zagrebačkih njemačkih novina *Agramer Politische Zeitung* od 16. 8. 1834., gdje stoji da će se u "u četvrtak, 21. kolovoza održati u ondašnjoj kazališnoj zgradi ples" (Cindrić 1969:41).

Igrom slučaja, od dobitka na lutriji, zagrebački trgovac Kristofor Stanković poklonio je Zagrebu novčana sredstva za prvu stalnu kazališnu zgradu. Izgradnjom kazališta na Markovu trgu, Zagreb 1834. dobiva javnu tzv. "redutnu" (plesnu) dvoranu, a nekoliko godina poslije i zgradu streljane u Tuškancu (1837.), u kojoj "Društvo zagrebačkih strijelacah" na sjajnim plesovima okuplja "domoljubno" općinstvo (Premerl 1974:139). Još od svoje pojave 1786. godine Streljačko društvo u Zagrebu bilo je posebno agilno i

⁴ Antun Amadé de Varkonyi (1757.-1835.), kraljevski komornik i veliki župan zagrebački.

zainteresirano za organizaciju društvenog i zabavnog života. O njegovoj ulozi u društvenom životu govori I. članak Pravila društva građanske streljane u Zagrebu iz 1861.:

Svrha društva streljačkog, jeste zabava i to vježbanje u strijeljanju, a uzato i ostale zakonom dozvoljene zabave kao: čitanje, igra, ples itd. (cit. prema: Ladović 1974:127).

Uz streljačka natjecanja društvo je, u skladu sa čl. I. svojih Pravila, priređivalo i sjajne plesove, pa je Streljana, odnosno društveni dom uz Streljanu, ubrzo postao i desetljećima ostao središte društvenog života tadašnjeg Zagreba (Ladović 1974:127-128).

U prvoj polovici 19. st. u Zagrebu nastaju mnogi novi domovi plemićkih ili građanskih obitelji. Jača građanski sloj koji traži zabavu i preuzima organizaciju zabavnog života te potiče i traži načine za izgradnju novijih i većih javnih objekata gdje bi moglo priređivati zabave i plesove.

Ilirci 1846. otkupljuju palaču što ju je nekoliko godina prije (1838.) za grofa Karla Draškovića bio podigao graditelj Felbinger u Opatičkoj ulici 18 (danas Institut Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti) i pretvaraju je u Narodni dom. U glavnoj, plesnoj dvorani po kojoj je nazvan čitav dom, održavali su se sastanci i priređivali plesovi. U Narodnom domu su bile smještene različite preporodne, kulturne i društvene organizacije, npr. Matica ilirska, Gospodarsko društvo, Narodni muzej i drugi, pa Narodni dom postaje središte kulturnog, zabavnog i političkog života Zagreba. Dom je svečano otvoren 8. veljače 1847. velikim plesom u prisutnosti više od 500 uzvanika (Karaman i Kampuš 1994:182).

Dvorane Streljane i Narodnog doma prikazane su na igraćim kartama što ih je proizvela domaća radionica Josipa Bäcka. Te su karte prikazivale važnije građevine tadašnjeg Zagreba i okolice, krajolike, likove u narodnim nošnjama, pa i neke hrvatske vladare (Kassowitz-Cvijić 1919:252). Takve su karte sredinom 19. stoljeća bile vrlo popularne i često upotrebljavane za razonodu na večernjim zabavama.

Mađarsko je pak društvo, kao protutežu ilirskoj Dvorani u Narodnom domu otkupilo 1845. godine spomenutu kuću s "plesnom dvoranom" u Demetrovoj ulici br. 1. Ta je zgrada doskora prozvana Casino i u njoj su se redovito održavale plesne večeri. Casino i Streljana postali su neke vrste rivali u pripremanju što većih i ljepših plesnih večeri, osobito u doba narodnoga preporoda.

Organizatori plesnih zabava

Od 1780. do 1860. nastupaju u Zagrebu putujuće profesionalne njemačke glumačke družine. Njihovi voditelji su ujedno kazališni poduzetnici koji, osim što brinu o radu i opstanku svojih družina, upriličuju u Zagrebu javne plesove.

Početak 1786. godine stigla je iz Beča kazališna družina Johanna Weilhammera i Ignatza Podingbauera. U družini je kao glumica i plesačica nastupala i Weilhammerova supruga Rosalia rođ. Priner. Kod zagrebačke je "noblese" i publike osvajala mnoga priznanja i simpatije koje su pridonijele da je Weilhammer za poklade 1787. godine dobio isključivo pravo priređivati "noble Baale", a kavanar Augustin Schnepf i Ivan Plejel građanske plesove (Bürger Baal). Prvi su održavani u dvorani grofa Vojkovića, a potomji u dvorani gradske vijećnice. Za poklada 1790. Weilhammer je priređivao elitne plesove s baletnim divertismanima u dvorani grofa Vojkovića (Cindrić 1969:28-31).

Vodstvo spomenuta Pejačevićeva kazališta u Demetrovoj 1 preuzela je 1796. godine austrijska kazališna glumica Barbara Krapf, čija je družina uz predstave davala i svečane plesne priredbe i baletne divertismane.⁵

Upravitelj kazališta nakon Barbare Krapf, Carl Horst (1799.-1801.), u Zagrebu je priređivao velike plesove, ali se puno zaduživao pa su zbog tih dugova po odredbi gradskog magistrata iz 1801. posjetiteljima plesova naplaćivane ulaznice.

Godine 1802. dozvolu za izvođenje predstava u Zagrebu dobio je neki Friderik Adams. I on je zapao u dugove, ali se zna da je u Zagrebu priređivao plesove.

Uskoro vodstvo zagrebačkog kazališta preuzima Joseph Bubenhofen. Godine 1806. dobio je dozvolu da može priređivati "noble Baale" i "redutne plesove" za vrijeme poklada i to nedjeljom i četvrtkom te zadnja tri pokladna dana. Za vrijeme predstava i plesova u kazalištu bile su postavljene straže radi održavanja reda. Bubenhofen si je ugovorom s grofom Amadeom osigurao kazališnu zgradu do Uskrsa 1817. i u njoj su redovito održavani redutni odnosno krabuljni plesovi (Laszowski 1925:89-93).

Plesove su sredinom i u drugoj polovici 19. stoljeća uglavnom organizirale i priređivale veće institucije koje su imale odgovarajuće uvjete, odnosno adekvatan prostor za takav događaj. Zbog neophodne slobode kretanja u plesu bio je potreban oveći prostor.

Najveći plesovi priređivani su u prostorijama Hrvatskog sokola i Kola, a najelitniji u Glazbenom zavodu. Streljana je na pokladni utorak priređivala maskiranu redutu. Društvo Crvenoga križa sa sjedištem u Zagrebu priređivalo je posebne priredbe u korist Crvenog križa, a na prvome mjestu veliki sjajni ples. Plesove je s uspjehom priređivalo i Društvo za poljepšanje Plitvičkih jezera, a sveučilištarci su priređivali svoj veliki, sjajni Akademski ples. Manje brojne i ne toliko raskošne plesove priređivali su vatrogasci, veterani,

⁵ Divertismani su kratki plesni ulomci koji su se najčešće plesali u pauzama ili u međučinovima drama ili opera.

"Merkur", "Kolo" i pjevačko društvo "Sloga" te časnici zagrebačke vojne posade, iako uglavnom samo za svoje članove (Bučar 1944:49-51).

Društva koja su priređivala plesove samo za svoje članove, ili za širu javnost, imala su uglavnom svoje odbore koje su činili članovi određenog društva ili organizacije i oni bi se pobrinuli oko organizacije plesa.

Na glasu su bili plesovi u banskoj palači na Markovu trgu. Priređivale su ih banice Lila Pejačević za banovanja grofa Teodora Pejačevića i banica Margita, supruga Khuena Héderváryja, koja je priređivala velike banske plesove s diletantskim predstavama i živim slikama. Raskošne su bile i zabave kod barunice Klotilde Buratti-Vranyczany na Katarinskom trgu (Milčec 1989:16-25).

Nešto kasnije plesne zabave su priređivala i športska društva: Prvo hrvatsko sklizačko, Prvo hrvatsko mačevalačko s akademijom, Prvo hrvatsko biciklističko te Društvo biciklista, Sokol i Hašk. Priređivali su ih i novčano sposobni i uvaženi pojedinci kao npr. ban⁶ ili biskup⁷ (Vukotinović 1843:br.9 [nepag.]).

Prilike za plesanje

Spomenuto je da se najviše organiziranih plesnih zabava priređivalo u pokladno vrijeme kada se na plesovima dopuštala veća sloboda negoli je bilo uobičajeno. Sudionici su se često maskirali. U tom se razdoblju u Zagrebu plesalo u zatvorenim prostorima predviđenima za ples, iako su poznate zabave, povorke i plesovi koji su se odvijali na otvorenom, gdje se metaforički osuđivao glavni krivac za sve nevolje građana, lutka Karneval. Lutki se prvo čitala optužnica, sudilo joj se i na kraju spaljivalo.

Dok je u seoskoj tradiciji uobičajeno plesanje u raznim godišnjim dobima (osim u korizmi i adventu kad se plesalo samo iznimno i to ne javno) jer su uz njihovo izvođenje bila vezana vjerovanja, pa su seljaci, primjerice, plesali da bi utjecali na bolji urod, da bi odbili zle sile od sela, kuće, ljudi, domaćih životinja i slično ili su plesali da bi obilježili posebne datume (primjerice imendane), u Zagrebu su se takvi datumi obilježavali, najčešće, u

⁶ Manje je poznato da je ban Josip Jelačić bio vješt plesač i time mamio simpatije bečkih nadvojvotkinja koje su se ... "vruće molile Bogu, neka spasi od smrti lijepog kavalira, koji umije plesati mazurku i lancier-quadrillu elegantnije no ikoji franceski vojvoda" (Kassowitz-Cvijić 1919:173-174).

⁷ Još za 1751. godinu Krčelić bilježi da su se plesovi i pokladne zabave održavali kod privatnika jer ih iznimno te godine nisu priredili grof namjesnik ni biskup zbog zabranjenih zabava u Beču. Te je godine bila korota jer je umrla carica Elizabeta, majka kraljice Marije Terezije (Krčelić 1952:65), što je utoliko zanimljivije jer je upravo Crkva, npr. u srednjem vijeku, bila najveći protivnik plesa u bilo kojem obliku, smatrajući ga promicateljem memorala. I zagrebački je biskup Maksimilijan Vrhovac bio veliki poklonik i organizator plesnih zabava (usp. Sremac 2001:25).

intimnijem obiteljskom krugu. Na selu se primjerice redovito, plesalo na Badnjak, u sezoni od Cvjetnice do Duhova i drugim prigodama, što u Zagrebu nije toliko izraženo (Ivančan 1996:103-104).

U Zagrebu su se, dakle, javne plesne zabave odvijale uglavnom i najviše o pokladama. Međutim, i tu je bilo iznimaka pa tako znamo da su se neke zabave u Zagrebu održavale u povodu iznimnih događanja, kojima se ponekad može pridodati značaj (političkih) rituala (usp. Zebec 2004:54-61).

Godine 1826. uz proslavu prvog sajamskog dana na Štefanje davao se ples u kazalištu (Szabo 1929:112). Zagrebačke novine *Luna* iz 1827. svjedoče da se prigodom povratka bana Gyulaya⁸ nakon dužeg izbjivanja u Zagreb, 11. rujna 1827. priredio "sjajni ples na kojem se pribrao najodličniji svijet grada Zagreba i potrajao do ponoći" (Hirc 1987:155).

U rujnu 1842. godine se 600-obljetnica proglašenja Zlatne bule slavila tri dana. Tom su se prigodom održavale prigodne predstave u kazalištu i druge svečanosti. Varoški sudac priredio je u Streljani objed za dvije stotine uzvanika, a treći su dan ove svečanosti završile velikim balom u svim dvoranama kazališta (Premierl 1985:136-137). Godine 1843. Streljačko društvo je organiziralo ples u čast povratka njihova vođe grofa Jurice Oršića, koji je bio na dugom liječenju u Beču (Vukotinović 1843:br.9 [nepag.]). U ožujku 1848. prigodom instalacije bana Jelačića, održan je u Narodnom domu "sjajan pravnički ples" (Kassovitz-Cvijić 1919:175). Veliko je slavlje doživio Markov trg 1850. u povodu povratka bana Jelačića iz Beča. Ban dolazi u banske dvore sa svojom suprugom, nevjestom i banicom Sofijom, rođenom Stokau. "Pred banskim dvorom dočekala ih dvoredica ljepotica sa trobojnim svjetiljkama, na trgu seljaci uz narodnu svirku. Poslije zasviraše sve glazbe narodnu himnu i banicu pozdraviše rodoljubne gospodje... igralo se kolo, pjevalo, veselilo" (Hirc 1987:122). Ples je započeo "kao na dvoru s konvencionalnom polonaisom, koju je ban sa suprugom vodio, a onda su se redali plesovi u nevezanom uživanju mladeži. Jelačić je tada svoju suprugu iznenadio hrvatskim salonskim kolom, koje se prvi put u banskim dvorima igralo". Na svečanosti su se plesali i valcer, polka i mazurka (Kassovitz-Cvijić 1919:207-208).

Prigodom posjeta cara Franje Josipa I., 1852. godine, u Zagrebu se, nakon što je car razgledao grad i posjetio kulturne institucije, održala pučka svečanost u "Jurjavesi", gdje se okupio narod u narodnim odijelima iz svih krajeva Hrvatske i Slavonije i Vojne krajine koji su se na svoj način zabavljali i plesali kolo. Na Markovu trgu je bila priređena serenada i bakljada te narodni ples, a zatim je car pošao vidjeti rasvjetu. Narodni ples su pratile vojničke glazbe iz četiri regimente koje su u to vrijeme bile komandirane u

⁸ Obavljajući bansku dužnost 1806.-1831., Ignjat Gyulay je podržavao otpor hrvatskih staleža uvođenju mađarskog jezika u Hrvatskoj (Kolanović 1995:55).

Zagrebu. Među plesačima je bilo i graničarskih i talijanskih vojnika. U Dvorani se poslije održao ples i plesalo se narodno kolo (Bučar 1930:324).

Tridesetih godina 19. stoljeća osnovan je *Musikverein*, najstarije glazbeno društvo, koje je prema svojem pravilniku trebalo priređivati svaki mjesec dvije privatne i dvije javne akademije. One su istodobno bile i zabave jer je iza obvezatnog koncerta, u kojemu su nastupali društveni članovi, slijedila i "društvena igranka" (Širola 1925:130). Vidljivo je iz *Narodnih Novina* da se praksa priređivanja koncerata uz ples, ili održavanje plesne zabave iza ili uz koncert zadržala tijekom cijelog stoljeća (*Narodne novine* 1879., 14. 2., br. 37). Obično su se plesne zabave održavale nakon koncerata pa su mnogi posjećivali koncerte samo da bi nakon njih mogli prisustvovati plesu (*Narodne novine* 1885., 17. 1., br. 13). Godine 1866. slavili su Zagrepčani tri dana u mjesecu studenom tristogodišnjicu smrti bana Nikole Šubića Zrinskoga, sigetskog viteza. Radi toga je osnovan odbor koji je složio program za proslavu i između ostalog predvidio sjajan ples, održan trećeg dana proslave u Narodnom domu (Hirc 1987:142-143).

Do 1869. godine banovi su instalirani s kraljevskim počastima. Zadnji tako instalirani ban bio je Levin Rauch. Postojali su precizni naputci koji su točno određivali način proslave. Osim naputaka za glazbu (vojnu i građansku), za seoske gajdaše, za topništvo, za kazalište, za jahače i za cijelu pučku svečanost, postojali su naputci i za svečani ples (Širola 1925:187-188). Sadržavali su redosljed primanja gostiju kod bana, redosljed darivanja bana, program plesova, glazbe i slično. Taj je svečani bal bio održan 13. rujna 1869. u nadbiskupskim dvorima (Szabo 1933:168-171).

Zagrepčani plesu nisu mogli odoljeti niti u korizmno doba, kada su se u Novoj Vesi održavali plesovi i zabave, takozvane "crne redute" (Hirc 1987:153).

U užem krugu obitelji i prijatelja neke su zagrebačke obitelji večeri provodile u intimnoj zabavi i uz ples. Takva su okupljanja najviše veselila mladež:

Kroz zimu običavali su Banovi da svake nedjelje pred večer primaju znance i prijatelje (...) Tad bi zaredao ples. U tren oka iznijela bi mladež stolove i stolce, pridigla sagove, pa ih smotala (...) Mladež je najvoljela valčik. Zglobovi su okretnih nožica treperili, uvojci oko nasmijanih glavica vijali i lepršali, sva bi životna radost u toplim tjelesima podrhtavala u vrelom uživanju uz kratak ritam triju četvrtinka (...) Točno u deset sati osvanule bi na pragu stroge majke. Vrijeme je da se krene kući! Čule su se živahne molbe, vruća zaklinjanja: "Samo još jen jedini tanec!" pa su nezasitnoj mladeži morale da popuste. Kao da im je posljednji u životu, odigrali su ga vatreno i smiono, mlada bi se tjelesa privijala toplije jedno uz drugo (Kassowitz-Cvijić 1919:254).

Svako se veće svečanije okupljanje ljudi slavilo i obilježavalo plesom. Tako Zagrepčani u 19. stoljeću osim za poklada i privatno plešu i u svakoj drugoj plesnoj prigodi.

Ples u preporodnom razdoblju

Doba ilirskog pokreta (1830.-1848.) doba je buđenja nacionalne svijesti, odbacivanja stranog i prihvaćanja domaćeg jezika, običaja, glazbe, pjesme, a tako i plesa. Mlada inteligencija, studirajući i stičući iskustva u europskim metropolama gdje dolazi u kontakt s nacionalnim idejama drugih naroda, osobito slavenskih, dolaskom u Zagreb širi svijest o vlastitom nacionalnom identitetu. Radi širenja preporodnih ideja organizirane su u Zagrebu u tridesetim i četrdesetim godinama brojne kulturne i umjetničke priredbe u narodnom duhu. Mijo Krešić u svojoj *Autobiografiji* piše da je "oduševljena mladež probudjivala narodnu svijest, putujući po domovini i davajući koncerte" (Krešić 1898:81). Te su priredbe i koncerti bile prigode da se susretne mlada nacionalna inteligencija, pripadnici trgovačkog staleža, krajiški časnici i dio domaćeg plemstva jer se i društveno i kulturno sve više povezuju svi građanski i plemićki krugovi radi zajedničkog otpora stranim utjecajima (Karaman i Kampuš 1994:189).

S prvim brojevima *Novina Horvatzkih* 1835. godine objavljen je i *Obznanitely K Horvatzkem Novinam*, u kojem su tiskani i prvi oglasi. Tih godina u Zagrebu Ilirci nastoje da u svakodnevnom svečanom životu Zagreba zavlada "narodni duh". Tako već otprije omiljene plesne večeri i balovi mijenjaju donekle svoj glazbeni i plesni sadržaj: uz "europske" društvene plesove sve su češći "narodni": *kolo*, *lepa maca* i dr. (Franković 1984:169-174). Neki su plesovi, kao npr. *kolo*, figuralni gdje se u prostoru izvode figure i likovi te koreografski određeni pa ih je valjalo naučiti i uvježbati prije dolaska na ples. Međutim, i za plesove bez neke ustaljene koreografije trebala je vještina izvođenja i znanje. Zanimanje je raslo, a malo je tko poznavao njihove raznolike figure pa se upravo u to doba javljaju prvi učitelji plesa. Tako, "Alojzio Deperis, meštar od plesanja iz Tersta, baš sada ovamo stigo", preporuča "svemu visokomu plemstvu, c. k. vojničtvu i štovanoj občini svoje znanje kako u domaćih tako i u inostranih tancih" (*Narodne novine* 1842., 1. 6., br. 44.; 7. 6., br. 46.; 14. 6., br. 48).

Nešto se kasnije javlja i Albert Dragoner, "Horvat Varaždinec", svojim oglasom u kojem naglašava da dobro poznaje sve europske i narodne plesove (*Narodne novine* 1847.,br.71).

No, prvim stalnim učiteljem plesa smatra se Pietro Coronelli, talijanski baletni majstor, tada učitelj plesa u Pomorskoj akademiji u Rijeci, koji je na poziv baruna Ambroza Vranyczanyja 1859. godine stigao u Zagreb da privatno podučava njegovu kćer Klotildu. Coronelli je ubrzo razvio svoju aktivnost, te osim što je djelovao u kazalištu, podučavao je općinstvo plesu na

tečajevima i privatno. Godine 1860. u *Pozoru* je izašao Coronellijev "oglas za obučavanje u plesanju", gdje "podpisani javlja ovdašnjemu občinstvu, da je započeo obučavanja u plesanju u Streljani i u djevojačkom zavodu gdje. Struppieve, i da ima još nekoliko prostih urah, u kojih je pripravan obučavati i u privatnih kućah. Nadalje javlja, da je otvorio mjesečni i zimski tečaj lekcijah, što će ih davati dječici obojega spola, i to u Streljani svaki dan od 11 do 12 sati prije podne osim praznikah, ili na jedan mjesec ili kroz cijelu zimu uzeti" (*Pozor* 1860., 24. 11., br. 47). Aktivno je djelovao u podučavanju i afirmaciji društvenih plesova sve do svoje smrti 1902. godine, kada je poduku u plesanju nastavila njegova kći Elvira uz pomoć sestre Bianke (Sremac 1988:144-145).

Može se pretpostaviti da su upravo učitelji plesova stižući u Zagreb iz europskih gradova, bili glavni i presudni čimbenici širenja europskih plesova s vremenom udomaćenih i u Zagrebu.⁹ Plesalo se ubrzo i u kazalištu. Naime, na kazališnom programu *Graničara*, popularnog "izvornog pučkog igrokaza s pjevanjem i plesom" iz 1857., jasno je istaknuto da je Josip Freudenberg, prvi poznati zagrebački koreograf, postavio "Kolo tancano po čitavom društvu" (Kastl i Martinčević 2000:63).

U narodnom pokretu plesovi postaju promotori i promicatelji narodnih ideja. Plesne dvorane postaju mjesta gdje se okupljaju domoljubi, dvorane se rese narodnim bojama, nose se narodni krojevi i nošnje, slažu izvorne narodne frizure, nosi nakit domaćih izrađivača, pišu rodoljubni stihovi otisnuti u plesnim redovima, govori se narodnim jezikom, svira glazba domaćih autora ili strana prema narodnim predlošcima i u tom smislu plesovi postaju simbolom narodnog jedinstva.

N. Premerl, iščitavajući *Danicu* iz 1840. godine, primjećuje da je u kazalištu te sezone većina plesača bila u narodnim surkama, a prvu je nagradu dobio kostim ukrašen ilirskim grbom (Premerl 1985:136).

Najagilniji organizatori "sjajnih plesova" u narodnom duhu postaju pravnici i strijelci. Ljudevit Vukotinović piše o balu koji je priredilo Društvo strijelaca 23. veljače 1843., na kojem su "medju gospoje i gospodične" bile razdijeljene male knjižice pod imenom *Slava lepote* i "krasnom spolu

⁹ Širenju i popularnosti kola pridonijela je i malena knjižica džepnog formata nepoznatog autora koja se prodavala pod dvojezičnim nazivom *Kolo hervatsko-Das kroatische Kolo*. Citiram oglas: "U slavjanskoj knjigarnici Lavoslava Župana u Dugoj ulici u Zagrebu izišlo je i prodaje se u svih odmenih knjigarnicah, opis Kola Hervatskoga sa dervorezima, koji pred oči stavljaju sve slike (figure) ovoga kola; cena 20 kr. srebru, za koje novce dobit će gospoda kupci badava još i opis kola slavnskoga, koje će za malo vremena na svetlo izići" (*Narodne novine* 1848., 9.02., br.12). Knjižica je najvjerojatnije prva u nizu od nekoliko opisa *kola* u kasnijim razdobljima. Ovom se knjižicom služio Franjo Ks. Kuhač prigodom izrade opisa dvoranskog kola u radu objavljenom 1872. u *Viencu* (Kuhač-Koch 1872). Tiskara u Sušaku 1880. tiska opis "Hrvatsko kolo" (Hrbud-Popović 1990:201). Rukopis opisa "Hrvatsko salonsko kolo" Petra Ortolanija, dubrovačkog trgovca, iz 1936. nalazi se u Institutu za etnologiju i folkloristiku.

posvećene". U njima se nalazilo devetnaest pjesama domorodnih pjesnika sa domorodnim stihovima koji "drage gospoje i gospodične naše prose, da se nikada neodreknu narodnosti svoje" (Vukotinović 1843:br.9 [nepag.]).

Narodni preporod dao je tridesetih i četrdesetih godina 19. st. posebne poticaje prikupljanju hrvatskog narodnog stvaralaštva. Istaknuti pojedinci kao Stanko Vraz, Ljudevit Gaj, Ivan Kukuljević Sakcinski i drugi, sastavljaju kvestionare, preporučuju skupljanje folklorne građe, u čemu i sami sudjeluju (Ivančan 1996:29). Hrvatske i uopće "ilirске" pjesme i plesovi suprotstavljaju se mađarskim, talijanskim i drugim stranim tvorevinama. Komponiraju se pjesme u narodnom stilu i nastaje hrvatsko kolo.

Nose se narodne nošnje ili kreiraju plesne toalete u narodnom stilu, pri čemu se pri izboru materijala najviše rabe narodne boje, pa na balovima dominiraju bijela, crvena i tamnoplava. U doba narodnog preporoda izvlačile su se haljine iz starih obiteljskih škrinja ili prgotovljavale nove prema domaćim portretima u velikaškim dvorovima:

Krojač Milošević tolikim je pijetetom i dosjetljivošću izvršio svoju zadaću, da je time probudio u građanstvu novu domorodnu ideju: salonsko odijelo prema salonskoj nošnji 16. i 17. vijeka, kad je narodni ban prvi put pribivao sjajnom balu, većina građana a naročito gospođe usvojiše narodnu salonsku nošnju (Kassowitz-Cvijić 1919:89; usp. i str. 121, 152-153).

Uvodili su se nacionalni elementi i u plesnu glazbu, posebno za valcere, galope i mazurke (Ivančan 1996:43).

Izdvojila bih valcer kao najdominantniji i najzanimljiviji ples 19. stoljeća. Plesao se kao društveni, narodni i scenski ples. Nalazi se na svim plesnim redovima sačuvanima u Muzeju grada Zagreba. Iako najpopularniji i najomiljeniji, neprestano su ga pratile kritike¹⁰ jer osim, za ono doba, presmionog fizički bliskog dodira među plesnim partnerima, zamjeralo mu se i neslavensko podrijetlo. Osobito u ilirsko doba "bečki je Walzer imao i svoju njemačku dakle neprijateljsku afirmaciju" (Kassowitz-Cvijić 1927., 20. 2.). Zavodljivi su valcer najviše branile dame, a da se "ne zamjeri odveć krasnom spolu" i nacionalnom rodoljublju ipak bude udovoljeno, grof Jurica Oršić (tada vođa "društva zagrebačkih strielacah"), odredio je da se u tročetvrtinskom plesnom taktu sviraju hrvatske melodije, pa se omiljeni valcer ipak plesao (Kassowitz-Cvijić 1927., 20. 2.), često uz pratnju narodnih tamburica. Osvajao je najvjerojatnije jednostavnošću koraka¹¹ (ali ne i izvedbe), svojom brzinom i okretnošću. (Opširnije o valceru i salonskome

¹⁰ Ivan Dežman valcer je čak smatrao nezdravim, najvjerojatnije radi veličanja "zdravog" i "moralnog" kola (*Vienac* 1869:br.1).

¹¹ Valcer se sastoji samo od šest koraka: dva za desni okret, dva za lijevi i dva koraka za promjene.

kolu vidjeti u tekstu Ive Niemčić, str. **_**) Ipak, ništa se nije događalo preko noći pa su se neki običaji i navade teško iskorjenjivali.

Ljudevit Vukotinović se u članku "Salon u Zagrebu", u kojem opisuje bal u Streljani, 27. siječnja 1842., nazvan "narodna večerna zabava", osvrnuo upravo na opravdanost toga naziva jer smatra da naziv "narodno" podrazumijeva narodne običaje, narodnu nošnju i narodni jezik, i u tom smislu ona to nije bila. Piše da su na tom balu običaji i nošnja bili europski, a "jezik pako, ah da nam se Bog smiluje, on je i kod nas Horvatah ili Ilirah uvek još nemački", a ljepšem spolu poručuje: "Treba, da gospodične i gospoje na to misle, da je svaka u naših očuh lepša, koja je domorodka". Slaže se, međutim, da je zabava imala narodni značaj "jer je salah narodnimi bojami nakitjena bila, napisi itd. naški biahu". Zahvaljuje "gospodičnam... koje su se carveno i belo obukle", iako iskazuje ilirsku težnju da "bi voljio bio na mnogih na njih i modre i zelene i ma kakove haljine vidjeti, samo da bi u sardcu narodnost nosile; jer se mi s nekoliko rifah carvenih verpcah zaslepiti nedamo" (Vukotinović 1842., 11. 2., br. 6).

Opravdanost naziva mogli bismo naći u prvoj izvedbi kola u zagrebačkom salonu za što je lovorike pokupio Marko Bogunović,¹² "koji si taj trud dade, i tako mladiće naše kao i gospodične u tom tancu poduči" (Vukotinović 1842., 11. 2., br. 6). Promjene su se događale postupno, ali je nastojanje bilo konstantno, uporno i dosljedno.

Zagrebačka je javnost tih godina još uvijek podijeljena. Prevladavaju dvojaki stavovi. Zagrebačko društvo uviđa potrebu i opravdanost ilirskih ideja i razumije zalaganje Iliraca za narodno u svakom smislu – od jezika, odijevanja, narodnih boja i sl., ali još je uvijek sklono tada već tradicijskoj stranoj, uglavnom bečkoj modi, bečkoj školi čak i određenim sitnim manirama koje nisu u narodnom duhu, ali su bile prisutne i tako prihvaćene u njihovim životima. Međutim, otpor pa i neprijateljstvo prema mađarskom i austrijskom u Zagrebu jasno je iskazivano. Dragutin Rakovac u svom *Dnevniku* bilježi održavanje balova u Streljani i Casinu te raspoloženje koje je vladalo i reakcije koje su ti balovi izazivali.¹³

¹² Marko Bogunović, natporučnik brodske krajiške pukovnije, sastavio je 1841. "dvoransko kolo u dva lika", nazvavši ga *Slavonsko kolo*, a po želji mladih Iliraca sastavio je naknadno i *Horvatsko kolo*. Oba su bila izvedena na spomenutoj pokladnoj plesnoj zabavi 27. siječnja 1842. u Streljani (Vukotinović 1842., 11. 2., br.6).

¹³ Nekoliko rečenica koje mogu poslužiti kao primjer raspoloženja 1844. godine: "Ovih pokladah neće biti bala u kazinu. Magjaroni se boje, kao što kažu, da im Ilirci nebi prozore polupali. Jučer su bili djaci na balu i oko 12 satih počehše vikati: Magjaroni van! Na gradjanski bal u kazinu od 15.veljače pozivaju mnogi, a i naše tj. Ilire. Pa im je Rainhardt odgovorio: Kakav gradjanski bal u kazinu, ta gradjani su već imali bal u strelani. Oni drugi su sami tepci, magarci itd. 15.01. je gradjanski bal u kazinu. Tkalčić je pripovedao da je na balu u kazinu bilo ponajviše Ilirah. Poveda se, da su dve kočie najmite, koje su svu noć kroz varoš išle, samo da svet misli da je bilo mnogo ljudi" (Laszowski i Deželić 1922:290-296).

Streljana i Casino, kao predstavnici narodnih i mađaronskih uvjerenja, prednjačili su i iskazivanjem međusobnog neprijateljstva i natjecanjem u priređivanju i organiziranju što većih, ljepših i boljih plesova.

U članku "Letošnje poklade u Zagrebu" Vukotinović piše da su bile priređene zabave u Casinu i nekim privatnim kućama, međutim, on ih nije pohadao jer ne želi pohadati mjesta "gdje se rodoljublje neštuje", niti želi pisati o njima jer "u njih ništa nebiaše, što bi se u obziru naše narodnosti napomenuti moralo". Istodobno ističe ulogu Društva zagrebačkih strelacah, čijih balova je "najvažnije bilo, da su značaj imali, značaj, koji je svakomu jasno kazao, da je ovaj bal u Zagrebu, u zemlji, gde Slaveni obitavaju. Svaki put je narodno kolo igrano bilo i osim toga, da sala narodnimi bojami nakitjena, i napisu svuda i našem jeziku biahu, svirali su mnogovarstvene melodije narodne, a gospoje i devojke, muževi i mladići natecahu se da samo u narodnom jeziku govore" (Vukotinović 1843., br. 9).

Bitna promjena u doba narodnog preporoda je sve veća i bliskija povezanost i suradnja svih zagrebačkih staleža na plesovima. Skupinu ljudi različitog društvenog i socijalnog sloja povezala je borba za narodnu svijest. Plesne zabave postaju mjesta na kojima se nadilaze socijalne i društvene razlike. Plesne dvorane otvorene su konačno svima, plemstvu i građanima.

Na strelištu biahu tri bala, u kojih su se gradjani, plemići i velikaši sastajali, i tako složno medju sobom zabavljali, kao da su svi od jednoga stališa bili, što našem stanovničtvu na osobitu čast služi, jer dokazuje da i mi u duhu vremena napredujemo (Vukotinović 1843., br. 9).

Vjerojatno je svemu tomu, kad su vrata već jednom bila otvorena, osim domoljublja i domoljubnog otpora tuđim kulturama pridonio i sam ples. Plesači, naime, plesove nisu izvodili profesionalno niti umjetnički kvalitetno, ali smisao za ples, osjećaj za ritam, sluh i spretnost izvođenja pojedinih koraka bila je uočljiva u pojedinih plesača i plesačica i takve je sposobnosti netko imao ili nije, bez obzira na porijeklo, imovno stanje, stalež ili spol. Na plesnom je podiju vladala potpuna demokracija i jednom kad su počeli prvi akordi, svatko je u parovnim plesovima bio prepušten vlastitim ili eventualno sposobnostima svoga plesnog partnera.

Važnu ulogu u promicanju narodnih ideja i nastojanja u narodnom preporodu imao je, osim spomenute Streljane, i Narodni dom. Članovi koji su unajmili prvi kat Narodnog doma da bi se tamo mogli sastajati i zabavljati, "drže za svoju poglavitu dužnost narodni naš jezik, i sve, što je narodno, po svojoj mogućnosti promicati". Dvorana za zabave u Narodnom domu otvorena je sjajnim plesom u doba poklada 8. veljače 1847. Prije otvaranja plesa izveo se "muzikalni uvod k svečanosti" pod naslovom *Venac narodnih glasovah*, naznačen na redu plesanja. U tom su uvodu bili stopljeni svi aktualniji napjevi narodnih pjesama. Taj je komad složio Franjo Čačković.

Usljedio je napjev *k horvatskom kolu*, gdje "preko dvadeset parovah nježnih gospodičnih i krepih mladićah stade izvoditi naš prekrasni narodni tanac, koji je i inostrancem već toliko omilio". Iako su se plesali i europski plesovi, spomenuto "*kolo* bijaše još dva puta igrano a isto toliko putah i *slavansko*". Autor novinskog članka u *Danici* iskazuje daljnje težnje ilirskog pokreta u sklopu ovakvih balova: "Želiti bi bilo, da se u nas na ovaj način i za sve druge inostrane tanceve muzika načini kad još nije moguće da bi se u naših balovih sami slavjanski tancevi igrali, da nam se time barem ponešto taj nedostatak nadoknadi!". Na kraju optimistično zaključuje:

Nu što još nije, biti će! Ta tko se je još pred nekoliko godinah samo pomisliti usudio, da će se kod nas u gospodske balove ikada naše *kolo* uvesti – pa evo sada igraju ga svakom prigodom! Nesumljamo dakle, da će skoro i kod nas doći red i na ostale slavenske igre. Hvala Bogu, početak je već učinjen, a to bijaše najmučnije! (*Danica horvatsko slavonska i dalmatinska* 1847., br.7).

Plesovi su, dakle, bili pozornice izražavanja rodoljubnih nastojanja. Radi otpora nametnutim stranim utjecajima na plesnim su se zabavama proklamirale i promovirale narodne boje, narodna moda, rodoljubni stihovi i u takvu je ozračju nastalo hrvatsko ili slavonsko kolo. Upravo su Ilirci, koristeći se kolom i inzistirajući na njemu kao izrazu domaćeg i narodnog, doveli kolo u zagrebačke palače i salone. Kolo je nekim svojim figurama i njihovim nazivima (Zvijezda, Polumjesec – simboli ilirizma) isticalo domoljublje i predstavljalo ideje ilirizma. Stoga su ples i plesna događanja kao središta okupljanja domoljuba odigrala važnu ulogu u narodnom preporodu.

Društvena i humanitarna uloga plesnih zabava

Početakom 19. stoljeća plesovi su se u Zagrebu priređivali isključivo radi zabave i razonode. Plemstvo i građani su tako provodili svoje slobodno vrijeme. Iako i dalje ostaje zabavna, uloga plesa u drugoj polovici 19. st. bitno se mijenja.

Još je sredinom 18. st. uveden običaj da se za tadašnje "maskirane balove" obvezatno plaća ulaznica (Kampuš i Karaman 1994:146). Taj se običaj održao tijekom cijelog 19. stoljeća. Vidljivo je iz oglasa *Narodnih novina* da su članovi pojedinoga društva dolazili na plesne zabave putem pozivnica, a za širu javnost prodavale su se ulaznice.¹⁴ Veliko zanimanje i

¹⁴ Tekst oglasa: "Ulaznice za 'šaljivu zabavu s plesom', što ju 'hrvatski Sokol' priredjuje svojim članovom dne 12. o. mj., prodavat će se 11. i 12. o. mj. u hotelu 'k caru austrijskomu', od 9-1 prije podne i od 3-6 satih poslje podne" (*Narodne novine* 1885., 10. 1., br. 7).

Tekst oglasa: "'Sloga' priredjuje sutra dne 1. veljače 1885. u svih prostorijah 'gradjanske streljanje' šaljivi koncert sa plesom i tombolom, uz sudjelovanje vojničke glasbe pukovnije nadvojvode Leopolda vr. 53. pod ravnanjem kapelnika gosp. Dvoržaka. Početak u osam

posjećenost plesova odražavala se u stotinama gostiju i dupkom punim dvoranama. Na sokolskoj šaljivoj zabavi "po prodanih ulaznicah dade se utvrditi, da je bilo prisutnih 15-16 stotina osoba, a sangvinični ljudi govore, da je bilo preko 2000 osoba" (*Narodne novine* 1885., 13. 1.).

Tijekom druge polovice 19. stoljeća plesovi se sve češće organiziraju radi prikupljanja novčanih sredstava za dobrotvorne svrhe. Primjerice, 1851. godine održan je vrlo posjećen veliki bal u Dvorani u korist Jelačićeva invalidskog fonda, kojem su prisustvovali ban i banica (*Südslawische Zeitung* 1851., 4. 3., br. 52). Na sjajnom sveučilišnom plesu 1879. prikupljala su se sredstva "na korist zaklade za uboge učenike gimnazije u Gospiću" (*Narodne novine* 1879., 4. 2., br. 28). Plesna je zabava bila "priređena na korist poplavom postradalih stanovnikah slavonske krajine" (*Narodne novine* 1879., br. 28, 30, 32). *Narodne novine* iz 1885. izvješćuju o prikupljenom novčanom iznosu na plesu priređenom "na korist sveučelišne bolničke zaklade" (*Narodne novine* 1885., 22. 1., br. 25). Koncerti i plesovi u dobrotvorne svrhe priređivali su se u cijeloj zemlji. Praksa humanitarnih plesova protekla se i u početke 20. stoljeća (usp. Muraj 2004:209).

Zaključak

Nakon dostojanstvenih plesnih formi umjerenog tempa iz 18. stoljeća, prešlo se u 19. st. na čulnije, vrtoglave okretne plesove, gdje se tempo i pokret ubrzavaju. Osim ubrzanog tempa, ples u samostalnom paru postaje osnovnom značajkom društvenih plesova 19. stoljeća. Gube se složene plesne formacije 18. stoljeća te se plesni partneri sve bliskije fizički dodiruju u plesnim koracima gdje su kao par samostalno prepušteni ritmu glazbe ili, eventualno, u odnosu na ostale parove u određenom plesu oblikuju određene figure i likove.

Vacer je bio najpopularniji ne samo društveni nego i narodni i scenski ples. Bio je često osuđivan i napadan zbog fizičke bliskosti među plesnim partnerima i svog neslavenskog porijekla, ali istodobno branjen, prihvaćen i omiljen. Osvajao je svojom brzinom, okretnošću i jednostavnošću.

Ples je u Zagrebu dugo tražio adekvatan prostor. Plesalo se prvo u gostionicama, krčmama, privatnim kućama i palačama zagrebačkih plemića. Usporednim nastojanjima oko izgradnje kazališne i drugih zgrada za održavanje plesova te nastankom različitih institucija koje preuzimaju organiziranje i priređivanje plesova u svojim prostorima, problem prostora je bio riješen.

Ples je dominirao u javnom društvenom životu Zagrepčana u pokladno vrijeme kad je bio najomiljeniji način provođenja slobodnog vremena i

satih. Ulaznina za nečlanove: za osobu 2 for., za obitelj 3 for" (*Narodne novine* 1885., 31. 1., br. 25).

zabave. U skladu s raspoloženjem, plesovi su se često izvodili pod maskama. Osim u pokladno vrijeme u Zagrebu se plesalo prigodom većih gradskih svečanosti, tijekom važnijih događanja, nakon glazbenih koncerata, prigodom privatnih večernjih druženja i slično.

U doba narodnog preporoda plesne dvorane postaju središtima okupljanja domoljuba i promoviranja narodnih ideja. U narodnom su stilu, narodnim bojama i znakovima bile okićene plesne dvorane. Dame su nosile i promovirale narodne boje i krojeve. Na plesnim redovima ispisivali su se rodoljubni stihovi, šaljući domoljubne poruke i iskazujući domoljubna nastojanja. Nastaje koreografirano hrvatsko ili slavonsko kolo koje se brzo širi i dominira u mnogim zagrebačkim salonima kao izraz narodnjaštva. Utoliko plesovi i plesne dvorane postaju središtima domoljubnih nastojanja.

Svojom neprestanom prisutnošću u životu zagrebačkog društva, zagrebački su plesnjaci imali bitnu i neizostavnu ulogu. Plesovi su redovito bili najavljivani i oglašavani u zagrebačkom tisku te su pripadali javnim društvenim događanjima. Nekoliko dana nakon njihova održavanja u novinama su izlazili iscrpni izvještaji o događanjima i uspjehu proteklog bala. Tako su građani mogli biti obaviješteni o prisutnima na balu, malim incidentima koji su se tamo događali i slično, pa neka izvješća podsjećaju na današnji tzv. žuti tisak. Izvještavalo se čak i o temama i razgovorima koji su se vodili pa se iz njih donekle može iščitavati i smjer tadašnje politike ili nekog kulturnog nastojanja. Vjerno su se opisivali svi interijeri zgrade u kojoj se ples održavao, a iscrpni opisi damskih balskih haljina od boje do materijala, vjerojatno su i bili glavni uzor u odijevanju mladih Zagrepčanki. Dame koje su bile vješte u izvođenju plesnih koraka opisivane su kao izrazito ljupke, elegantne i graciozne i ta im je vještina podizala ugled u društvu. Tijekom godine Zagrepčani su se intenzivno pripremali i uvježbavali plesne korake na tečajevima i privatno da bi u pokladnim mjesecima i drugim plesnim prigodama mogli što bolje iskazati svoju plesnu vještinu. Zagrepčani su se na plesovima okupljali ne samo radi plesa i plesanja već da bi prisustvovali i bili dio zagrebačkog društvenog života.

NAVEDENA LITERATURA

- Batušić, Slavko. 1974. "Osnova za prvo kazalište u Zagrebu." U *Iz starog i novog Zagreba*, V. Ivan Bach, Franjo Buntak i Vanda Ladović, ur. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 107-112.
- Bučar, Franjo. 1930. "O posjeti Franje Josipa I. godine 1852. u Zagrebu". *Narodna starina* 9:323-325.

- Bučar, Franjo. 1944. "Veliki sjajni ples Crvenog križa u Zagrebu godine 1887. i drugi plesovi u predratnom Zagrebu". *Zagreb, revija društva Zagrebčana* 12:45-51.
- Cindrić, Pavao. 1969. "Trnovit put do samostalnosti (do 1860.)". *Enciklopedija Hrvatskoga narodnoga kazališta u Zagrebu*. Pavao Cindrić, ur. Zagreb: Naprijed - Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu, 13-75.
- Franković, Dubravka. 1984. "O muzičkom životu Hrvatske tragom oglasnika ilirske štampe". *Iz starog i novog Zagreba*. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 169-178.
- Hirc, Dragutin. 1987. "Stari Zagreb". *Zbornik III. programa Radio-Zagreba* 17:97-155.
- Hrbud-Popović, Višnja. 1990. "Kolo hrvatsko – Das kroatische Kolo kao društveni ples prema opisu iz 1848.". *Narodna umjetnost* 27:199-209.
- Ivančan, Ivan. 1996. *Narodni plesni običaji u Hrvata*. Zagreb: Hrvatska matica iseljenika - Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Karaman, Igor i Ivan Kampuš. 1994. *Tisućljetni Zagreb*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kassowitz-Cvijić, Antonija. 1919. *Vatroslav Lisinski u kolu Ilira*. Zagreb: Tisak Hrvatskog štamparskog zavoda d. d.
- Kassowitz-Cvijić, Antonija. 1927. "Nekoć na svečanom balu". *Jutarnji list*: 20.02.1927.:19-22.
- Kastl, Sonja i Jagoda Martinčević. 2002. *125 godina profesionalnog plesa u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga.
- Katarinčić, Ivana. 2004. "Društveni plesovi 19. stoljeća u Zagrebu". U *Lucius, zbornik radova društva studenata povijesti Hrvatskih studija*. Sv. 4-5. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 215-243.
- Kolanović, Josip. 1995. "Hrvatski sabor od narodnog zborovanja do građanskog sabora 1848.". U *Hrvatski sabor*. Željko Sabol, ur. Zagreb: Sabor Republike Hrvatske - Nakladni zavod Globus - Školska knjiga, 9-60.
- Krčelić, Baltazar Adam. 1952. *Annue ili historija 1748-1767*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Krešić, Mijo. 1898. *Autobiografija*. Zagreb.
- Kuhač-Koch, Franjo Šaver. 1872. "Dvoransko kolo". *Vienac*, 4, 7, 8, 9, 10, 11:58-61; 106-107; 123-124; 138-140; 154-155; 170-173.
- Kuhač, Franjo. 1887. *Vatroslav Lisinski i njegovo doba*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kuhač, Franjo. 1893. "Ples i plesovna glazba". *Prosvjeta, list za zabavu, znanost i umjetnost* 1., 03. 02.:59-63.
- Ladović, Vanda. 1974. "Oslikani ciljevi građanskog streljačkog društva". U *Iz starog i novog Zagreba*, 5. Ivan Bach, Franjo Buntak i Vanda Ladović, ur. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 127-138.
- Laszowski, Emilij i Valerij Deželić. 1922. "Dnevnik Dragutina Rakovca". *Narodna starina* 1:62-72.

- Laszowski, Emilij. 1925. "Crtice iz kazališne prošlosti grada Zagreba (1784-1816)". *Narodna starina* 4:79-95.
- Milčec, Zvonimir. 1989. *Galantni Zagreb*. Zagreb: Mladost.
- Muraj, Aleksandra. 2004. "Poklade u Zagrebu (1900.-1918.)". *Narodna umjetnost* 41/2:205-234.
- Narodne novine*. 1842., br. 44, 46, 48; 1847., br. 71; 1848., br. 18; 1879., br. 28; 1885., br. 7, 11, 25.
- Pozor*. 1860., br. 47: 24.11.
- Premerl, Nada. 1974. "Ples kao oblik društvenog života u prošlosti Zagreba". U *Iz starog i novog Zagreba* 5. Ivan Bach, Franjo Buntak i Vanda Ladović, ur. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 139-150.
- Premerl, Nada. 1985. "Društveni život u sjevernoj Hrvatskoj kao dio preporodnog nacionalnog programa". U *Hrvatski narodni preporod 1790-1848*. Nikša Stančić, ur. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 135-145.
- Sremac, Stjepan. 1988. "Ples u suvremenim pokladnim običajima u Hrvatskoj". *Narodna umjetnost* 25:137-174.
- Sremac, Stjepan. 2001. *Folklorni ples u Hrvata od "izvora" do pozornice*. Rukopis disertacije pohranjen je u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, IEF rkp 1746.
- Szabo, Gjuro 1929. "Sajam na Štefanje u Zagrebu u godini 1826.". *Narodna starina* 8:112.
- Szabo, Gjuro. 1933. "Instalacija nagodbenog bana baruna Levina Raucha 1869.". *Narodna starina* 32:168-171.
- Širola, Božidar. 1925. "Stara hrvatska muzička nastojanja". *Narodna starina* 4:127-132.
- Vukotinović, Ljudevit. 1843. "Letošnje poklade u Zagrebu". *Danica ilirska* 9:35-36.
- Vukotinović, Ljudevit. 1842. "Salon u Zagrebu". *Danica ilirska* br. 6., 11. 2.:23-24.
- Zebec, Tvrtko. 2004. *Krčki tanci*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloistiku - Rijeka: Adamić.
- [S. n.] 1996. "Danica". *Hrvatski leksikon* 1. Zagreb: Naklada Leksikon, 234.
- [S. n.] 1997. "Narodne novine". *Hrvatski leksikon* 2. Zagreb: Naklada Leksikon, 160.

ZAGREB DANCE EVENTS AT THE END OF THE 18TH CENTURY AND THROUGHOUT THE 19TH

SUMMARY

An effort is made in this article to position dance events in the social context of the 19th century, which was rich in major political changes and endeavours. The author monitors

organised Zagreb dance socials from their first recorded appearances and their later penetration into Zagreb social life. She tries to establish who the organisers of the dance events were, from the initial individuals to the various subsequent institutions and societies. The frequency in organising and holding dance socials was primarily linked with long-term efforts to seek out and make relevant appropriate dance venues.

During the period of Illyrian ideas and strivings, dance halls became one of the very important places where the Illyrians gathered and one of the factors in promoting their ideas. The dance socials were open to all and resulted in intensive association between all the classes and strata of urban society.

Aimed at stimulating the awakening of national awareness, the music and dance content at the dance halls was altered.

Keywords: dance, dance events, Zagreb